

Különös, titokzatos idegszanatórium a svájci határ közelében, égbe nyúló hegyektől övezve. Mintha Thomas Mann A varázshegyének igézetében, annak légkörét próbálná felidézni Örkény István korai, eddig még soha nem publikált, első regénye. Olyannyira, hogy furcsa módon ő sem beszélt, nyilatkozott róla sohasem, se jót, se rosszat. Talán még azt sem túlzás feltételezni, hogy a 2. világháború nagy világégése és az ő saját életének gyökeres megváltozása – a munkaszolgálat, a hadifogsággal – kitörölte emlékezetéből, egyszerűen elfelejtkezett róla; pedig érdemtelen volna végleges feledésben hagyni, egy megsárgult, sűrű gépelésű papíron, saját kézírású, tintajavításokkal teli, fekete vászonkötésbe, mint egy koporsóba zárva, egy régi koffer mélyén.

Szigorú szemmel tekintve a műre – amit egy 22 éves fiatalember vetett papírra, 1934-ben –, valóban elmondható, hogy az írás egyenetlen színvonalú, sok helyen túlrészletezett, túlbeszélt, ritmusában változó. Viszont ott, ahol felszárnyal, ahol hiteles, ott meglepően varázslatos világot, emlékezetes, színes, életteli alakokat és történeteket idéz fel. S ami igazán meglepő, teljesen más íróportré mutatkozik meg benne, mint amit a későbbi, érett művekből megismerhettünk.

Szerb Antalnak fennmaradt egy lektori jelentése a fiatal író második, a világháború kataklizmájában elveszett regényéről, a Félálomról (1937). Ebben Szerb felemlegeti Márai Sándor hatását: „De nemcsak metódusban hasonlít Máraira, a stílusa is annyira kopirozza Máraiét, hogy az ember néha azt hiszi, hogy Márai egy ismeretlen regényét olvassa”, majd megemlíti többek között saját magát is, így folytatva: „ez az Örkény valahogy közös gyermekünk”. Ezt a véleményt szinte szó szerint leírhatjuk az Április kapcsán is.

Manapság ismét divatja, reneszánsza van Márai Sándornak, Szerb Antalnak és a korstílusnak, amelyet ők képviselnek. Az emlékezés és alkalmanként a félálom varázslatával leírt, az elmúlt ifjúság szinte megfoghatatlan emlékeit költői prózával, imponáló műveltséggel megidézett lélektani regényeket elbűvölve olvassa a 21. század mindenből kiábrándult, rezignált olvasója, erős nosztalgiát érezve egy elmúlt, elsüllyedt világérzés és ködbe veszett alakjai után. Az Április legszuggesztívőbb részei tulajdonképpen utazások „az eltűnt idő nyomában”.

A főhős, Kristóf gyerek-, kamasz- és fiatal férfi korát, a szülői házat hívják életre, sűrű, láttató képekkel, szinte zeneileg komponált körmondatokban, s ezzel együtt, közvetlenül az első világháború utáni, még a földrengésszerű történelmi változásoktól érintetlen magyar vidék patriarchális világát, szereplőit, ízeit. Ebben a nosztalgikus világban megjelennek a kisfiú, majd a kamaszgyerek és a fiatal férfi életét meghatározó női szereplők: a különös, hallgatag, férjét mindenben kiszolgáló anya, akiről később kiderül, hogy súlyos titkokat rejt magában; a fiú német származású nevelőnője, Erna, akihez gyerekléte ellenére erotikával fűszerezett ragaszkodás, néha pedig váratlanul fellobbanó gyűlölet fűzi; egy titokzatos, általa valódi angyalnak nevezett, a szomszédokhoz nyaranta odalátogató francia kislány, akinek gyermektetésében már egy érett nő erotikája rejtőzik, s akivel egyetlen, álomszerű találkozása volt, egy szurdokhoz hasonló, sötét, párás, árnyékokkal teli malomárokban; s végül a felesége, aki körül láthatatlan falak emelkednek, amelyeket ő képtelen áttörni. Meghatározó, egyben sokkoló kamaszkori élmény is kísérti: apja haldoklásának szörnyűsége stációi. E leírás annak nyújt különösen erős hatást – van még olyan olvasó talán –, aki emlékszik Roger Martin du Gard klasszikus remekművére, A Thibault családra, s abban is a családfo rettenetes szenvedésekkel teli, urémias haldoklására. De itt, az Áprilisban az apa csodával határos módon felépül, s még sokáig életerős, harsány középpontja marad a családnak és a falunak. A regénybeli Kálna mintha valóságos emlékeket is felidézne: a felvidéki Verebélyt, Örkény István gyerekkori, kamaszkori nyaralásainak emlékezetes helyét, lakóinak érzékletes, színes életét, az izek, a színek, a fények, a hangok szinte foto-realista és akusztikus erejű, gazdag fantáziájú leírásaiban.

Íróilag külön elismerésre méltó, ahogy fiatal, kezdő íróként csillogó technikával összezsúrosítja és váltogatja a múlt és a jelen tér- és időskijait. Mintha olvasás közben egy állandóan fel- és lemenő liften utaznánk, ahogy visszatér a jelenbe, majd újra elmerül a múltba. S egyúttal érzékeltetni tudja a „lélek mélyéről felbukkanó, függőlegesen terjedő időt” is, szemben „a vízszintesen terjedővel”. Így mosódik egymásba a jelen és a múlt, az álom és a valóság, a realitás és a képzelgés, a közel és a távol, és a régi tárgyak, ahogy megjelennek a jelen valóságában is, látomásként.

A jelen idejű, szanatóriumi történések és alakok már sokkal hűvösebb távolságtartással vannak megrajzolva. Ridegebb, vészjóslóbb ez a világ. Egy szigorú, kegyetlen rend próbál benne megtestesülni, amivel szemben a másik póluson ott vannak a kiszámíthatatlan, valódi vagy ál-elmebeteg anarchikus színezetű lázadási kísérletei. Mintha ebben a hangulatban, a lakókban és orvosaikban – nyomokban ugyan –, de már felsejlene a két háború közötti, szörnyeket szülő, fasiszta Németország történelmi ideje. Az elrajzolt karakterek és szélsőséges cselekedeteik leírása pedig már a későbbi örkényi groteszket, a sötét humort és a metsző ironiát idézi. A főhős, mint A varázshegy Hans Castorpja, csak enyhe idegkimerültséggel, lelki komplikációkkal, szándékai szerint csupán rövid időre érkezik e helyre, de gyógyulás helyett egyre mélyebbre süllyed szorongásaiba, akarat nélküli benuhátságába. „Csak az lesz beteg, aki nem akar egészséges lenni” – próbálja erősíteni őt a szanatórium egyik szimpatikus orvosa. Ez a szanatóriumi, helyenként látomásos, szinte időn kívüli létezés néhány kiválóan komponált képben csúcspontot ér. Az egyik a főhős megérkezése utáni ebéd, ahol a jól nevelt, elegáns felszín alól fokozatosan törnek fel az elmebetegség mulatságos szörnyei, a történet befejezésekor pedig, amikor a fiatal főhős részt vesz egy ivászatban, amelynek végén egyfajta mámoros szabadságban mindenki kivetkőzik önmagából, s a kollektív kitörést fontolgatják, végül megszökni csak neki, Kristófnak van ereje. Neki is csak azért, mert otthonról kap egy letaglózó, szörnyűsége hírt. Ez a hír pedig minden eddigi tévelygésére magyarázatot ad, és egyúttal el is dönti további sorsát. Márciusban érkezett, és április végén szöki meg ebből az elvarázsolat közegekből.

A levél tartalma és a benne elmesélt titok, tehát maga az alaptörténet Thomas Mann, a freudizmus, a pszichoanalízis felforgató erejű felfedezéseinek bűvöletében fogant, a polgári tudat krízisének bizonyítékaként, ahogy számos más műalkotás is a két világháború közötti európai irodalomban. Szó van benne bonyolult tudat alatti érzetéről, büntudatról, a főhős egy végelethatatlan hosszú terápiában vesz részt, s a múlt századfordulótól egyre erősödő női és férfiúi princípium bonyolult viszonyától is szenved. Talán ez az írói, történelmi szál az, ami a legmulandóbb e regényben.

A könyv olvasása egy időutazáshoz hasonlít: utazás az életmű múltjába, alkotója fiatalkori én-jébe, az emlékezés örvényeibe, írói iskolák, korstílusok, elmúlt társadalmak, életérzések elsüllyedt, varázslatos és egyben veszélyes világába.

Kategoria: ÖrkényLátó
Denumire autor: Radnóti Zsuzsa

Látó Szépirodalmi Folyóirat